

גנזי חג הסוכות

אסופת גנזים מתורתם של ראשונים
בענייני חג הסוכות
היוצאים לאור לראשונה מכתבי־יד
עם מבואות, ביאורים והערות, עיונים ומפתחות

בעזר החונן לאדם דעת
על־ידי
יעקב ישראל
בן הרב שמואל דב
סטל

פה ירושלים תובב"א
בשנת תשעח לפ"ק

ספר זה אינו עתיד להיכנס למאגרים האלקטרוניים (כמו 'אוצר החכמה', 'אוצרות התורה') קודם מלאות עשר שנים להדפסתו.

התודה והברכה למנהלי הספריות ברחבי העולם על אישור השימוש בכתביהיד שבבעלותם, ולעובדי המכון לתצלומי כת"י עבריים שע"י הספרייה הלאומית בירושלים על מתן הרשות לשימוש בצילומי כתביהיד שברשותם ועל עזרתם.

בכל ענייני הספר ניתן לפנות אל:

יעקב ישראל סטל

רח' חיי אדם 28

ירושלים

טל: 052-7609441

דוא"ל: alfabita99@gmail.com

תשע"ח © 2018

כל הזכויות שמורות למהדיר

אין להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, או להפיץ ספר זה,

בשום צורה ובשום אמצעי, אלקטרוני, אופטי או אחר,

ללא אישור בכתב מהמהדיר

תוכן העניינים

פתח דבר

הוראות כלליות לדרך ההדרה

פרק ראשון: ענייני חג הסוכות מתוך פירוש פיוטים לאחד מקדמוני צרפת

מבוא ג-יא

א. פרשנות הפיוט האשכנזי-צרפתי ג

ב. הפירוש לפיוטי סוכות ומחברו ה

ג. דרך ההדרה י

מהדורה יב-לב

[א] קטעים מלוקטים יב

[ב] פירוש למערבית 'אימתך סודרת קלוסך' כה

פרק שני: טעם מצות לולב ואיגודו לרבי שלמה הצרפתי

מבוא לג-לה

מהדורה לו-מג

נספחים מד-מו

נספח א: שינויי נוסחאות ל'טעם מצות לולב' מד

נספח ב: נוסח כת"י המבורג מו

פרק שלישי: עיונים ופסקים בענייני חג הסוכות

[א] בגדרי 'בל תוסיף' מתוך פירוש על הלכות הרי"ף למסכת ראש השנה מאת אחד מחכמי

פרובאנס: מבוא מז-מח | מהדורה מט-נא

[ב] הלכות סוכה ולולב מ'קיצור ספר מרדכי' לרבי שמשון ב"ר שמואל איש ירושלים: מבוא נב-נד |

מהדורה נה-נו

[ג] ענייני חג הסוכות וארבעת המינים מקובץ ליקוטים הלכתי קדום: מבוא נז-נח | מהדורה נט-עא

פרק רביעי: פסקים בענייני חג הסוכות לרבי אברהם ב"ר משה ב"ר דוד ממונייטו

מבוא עג-עז

מהדורה עח-עז

א. נטילת לולב ביום טוב ראשון שחל בשבת עח

ב. שליחות במעשה המצוות פא

ג. טעם לברכת 'לישב בסוכה' בכל ימי החג פה

פרק חמישי: 'עמק סוכות': ביאור דרשני להלכות חג הסוכות על דרך המחשבה והמוסר

לאחד מחכמי פרובאנס הקדמונים

מבוא פז-צב

א. החיבור: תיאורו ועניינו פז

ב. המחבר: מקומו וזמנו פח

- ג. רשימת הספרים שהובאו בחיבורנו פט
 ד. דרך ההדרה צא
מהדורה צג-קנה
 א. שירי פתיחה צג
 ב. תבנית החיבור צז
 ג. טעם מצות סוכה צז
 ד. טעם הלולב קט
 ה. טעם ההדס קיב
 ו. טעם הערבה קיד
 ז. טעם האתרוג קיז
 ח. ההקפות שבכל יום קכב
 ט. ההקפות ביום השביעי של סוכות קכה
 י. התקיעות בראש השנה וביובל קכז
 יא. שם י'הוה כרומוז למועדי תשרי קלג
 יב. סך ההדסים ודרך נענוע הלולב קלח
 יג. טעם התמעטות פרי החג קמ
 יד. טעם ניסוך המים קמד
 טו. יום הגשם, הוא שמיני עצרת קמט
 טז. שמחת תורה קנב
 הערות נוסח קנה

פרק ששי: דרשת הלכות ארבעת המינים בדרך המוסר והתוכחה לחכם ספרדי קדמון

מבוא קנז-קסה

- א. תיאור החיבור ומבנהו קנז
 ב. המחבר, זמנו ומקומו קנט
 ג. יחסו לפילוסופיה קסב
 ד. דרך ההדרה קסה

מהדורה קסו-קצג

- א. הערות אתרוג, הנקרא "פרי עץ הדר" קסו
 ב. הערות לולב הנקרא "כפות תמרים" קעג
 ג. הערות הדס הנקרא "ענף עץ עבות" קנה
 ד. בהערות ערבה הנקראת "ערבי נחל" קפא
 ה. הערות בשיעור ד' מינים קפד
 ו. הערה בברכת הלולב קפז
 ז. הערה בנטילת ד' מינים ביחד קפז
 ח. הערה בנטילה מעומד קפח
 ט. הערה בנענוע הלולב וגם הדס קצ
 י. הערה בחיוב הנענוע ב"הודו ליי" תחלה וסוף, וב"אנא יי הושיעא נא" קצא
 יא. הערה באופן הנענוע קצב

יב. הערה בצורך אל הנענוע קצג

יג. הערה בהקפה קצד

הערות נוסח קצז

פרק שביעי: טעמי סוכה וארבעת המינים מ'ביאורים על דרך הנסתר' לרבי נתן ב"ר

אביגדור מחכמי איטליה הקדומים

מבוא קצט-רכא

א. תיאור החיבור קצט

ב. המחבר: מקומו וזמנו רב

ג. דרך ההדרה רח

נספח א: אמירת 'כתור יתנו לך' בימות החול למנהג איטליה רי

נספח ב: פתיחת 'קדושת העמידה' בחול ובשבת למנהג פרובאנס ריא

נספח ג: הפסוקים שנאמרו בהוצאת ספר תורה למנהג איטליה ריב

נספח ד: תפוצת הכינוי 'מורה צדק' לרמב"ם ריד

מהדורה רכב-רלז

ביאור טעם סוכה רכב

ביאור טעמי לולב ומיניו רלא

פרק שמיני: ארבעת המינים כנגד ארבעת היסודות לאחד מחכמי ספרד

מבוא רלט-רמא

מהדורה רמב-רסג

פרק תשיעי: טעמי מצוות לולב וסוכה

[א] טעם 'ארבעת מינין שבלולב' לחכם קדמון לא נודע: **מבוא** רסה-רסז | **מהדורה** רסח-רעא

[ב] טעמי מצוות לולב וסוכה מפירוש 'יורה דעה' על התורה לרבי אבש"י: **מבוא** רעב | **מהדורה**

רעג-רעז

[ג] טעם מצוות לולב מ'אבן ספיר' לרבי אלנתן ב"ר משה קלקיש: **מבוא** רעח | **מהדורה** רעט-רפב

פרק עשירי: 'את פניך נעימות אקדם': זולת הלכתי לחג הסוכות מרבי יוסף דגף

מבוא רפג-רשז

א. מכלול מונטיפיורי-קויפמן רפג

ב. הסידור וחטיבותיו רפז

1. החטיבה ההלכתית רפז

2. הפיוטים רצא

ג. ר' יוסף ב"ר עזריאל דגף רצו

ד. הזולת 'את פניך נעימות אקדם' בלב בר ותמים' שב

נספח: פייטנים שייחסו את עצמם על-שם מקום יישוב שה

מהדורה שח-שכא

רשימת המקורות וקיצוריהם שכג-שמא

מפתחות שמג-שע

עניינים: כללי שמג

ענייני חג הסוכות, שמיני עצרת ושמחת תורה שנז

אישים שסו

ספרים שסז

פיוטים שסט

הוראות כלליות לדרך ההדרה:

בכל פרק, בשלהי המבוא, הודעתי את כללי ההדרה הנוגעים לטקסט של אותו פרק. וכאן ארשום את העקרונות הכלליים, הנוגעים לכל הטקסטים, כדי שלא אצטרך להודיעם בכל פרק ופרק (ואם אחד הכללים דלהלן נכפל ומופיע באחד הפרקים, הוא מפני שנתחדש בו דבר):

- הטקסט הועתק ככתיבו המדויק בכתב־היד, בלא להתייחס למחיקות ודאיות של המעתיק.
- קיצורים וראשי־תיבות שאין ספק בפתרונם, הושלמו ופוענחו בתוספת גרש המסמן את הכתיב המקורי.
- הניקוד, הפיסוק והקיטוע הם ממני, חוץ ממקומות שהחרגתי במפורש.
- בטקסטים ארוכים ציינתי בשוליים את דפי כתב־היד.
- מראי מקומות פשוטים ציינתי בגוף הטקסט, בתוך סוגריים עגולים, ומראי מקומות מורכבים יותר ציינתי בהערות.
- כל הנתון בסוגריים מרובעים בציטוטים שהבאתי בהערות או במבואות הוא ממני, לצורך תוספת ביאור וכיוצא בכך, חוץ ממקומות שהוחרגו במפורש.

גנזי חג הסוכות

פרק ראשון

ענייני חג הסוכות מתוך פירוש פיוטים לאחד מקדמוני צרפת

מבוא

א. פרשנות הפיוט האשכנזי-צרפתי

במחצית השנייה של המאה האחת-עשרה הופיעה באשכנז ובצרפת סוגה ספרותית חדשה: פרשנות הפיוט, וזכתה עד מהרה לפריחה רחבה וענפה. חכמים רבים – מהם מגדולי דורם – עסקו בכתיבת פירושים, והפיוטים אף נכללו בסדרי הלימוד של ישיבות אשכנז-צרפת, וכך אירע, שפיוטים רבים פורשו בידי כמה חכמים ובדרכים שונות, שכן "כשם שאין פרצופין דומין זה לזה, כך אין דעתן דומה זה לזה" (ירושלמי, ברכות ט א, דף יג ע"ג). לימים, נערכו מחדש מקצת הפירושים, קוצרו או ניתנו בהם הוספות והרחבות שונות, אך עם כל זאת אפשר לזהות באותן עריכות את הצד השווה שבהן ואת שייכותן ל'אב' קדמון, שלעתים שכיחות לא שרד. זו הסיבה לחפיפה המרובה הקיימת בפרשנות הפיוט האשכנזי-צרפתי, המשתרעת על מאות כתבייד, מהם רחבים ומקיפים, אשר רובם לא נדפסו¹.

כמובן שגם פיוטי חג הסוכות לא יצאו מן הכלל וזכו להיכלל במפעל הפרשנות המדובר, אך מכל הפירושים שנכתבו לפיוטי חג הסוכות מתייחד הפירוש שבכת"י לונדון, אוסף דוד סופר 5 (מספרו במתכ"י: F70553), שלא מצאתי לו מקבילות בכתבייד נוספים. פירוש זה ייחודי בפירושו, וכנראה שגם עמדו לפני הפרשן מקורות ספרותיים לא שכיחים. הפרשן גם התעסק בפרטי הלכות שמצאם קשורים – ואפילו בדרך מעט רחוקה – לפיוט שפירש, ודרש בעניינם ואפילו באריכות-מה, שאינה מאפיינת את דרך כתיבתו. כל זה הביאני לברור אוכל מתוך אוכל, ולפרסם את קטעי ההלכה והאגדה הנוגעים לחג הסוכות המצויים בו, ובמיוחד את אלו המיוחדים ואינם מוכרים², ועל כך הוספתי,

1 פרשנות הפיוט היא בחזקת שדה בור שלא עובד המצפה לגואליו, ובמיוחד ברור היחסים בין כתבייד והשתלשלותם, למרות שנעשו בתחום כמה התחלות חשובות, כמו מחקריו של א"א אורבך, א' גרוסמן וחכמים נוספים. ראה: א"א אורבך, ערוגת הבשם, ד (מבוא), ירושלים תשכג; אנ"צ רות, [כתב יד המבורג] כתב יד מס' 152 [...] כתב יד מס' 153 [...], מהדורת פקסמיליה, ירושלים תשמ, מבוא, עמ' ז-ל; א' גרוסמן, 'הרקע לצמיחת פרשנות הפיוט בגרמניה ובצרפת במאה ה"א', ספר יובל לשלמה סימנסון: קובץ מחקרים לתולדות היהודים בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, בעריכת א' אופנהיימר (ואחרים), תל-אביב תשנ"ג, עמ' נה-עב; הנ"ל, 'פירוש הפיוטים לר' אהרן בר' חיים הכהן', באורח מדע: מחקרים בתרבות ישראל מוגשים לאהרן מירסקי, בעריכת צ' מלאכי, לוד תשמו, עמ' 451-468; הנ"ל, חכמי צרפת הראשונים, עמ' 325-346, 381-395, 507-538; הרב ל"י חריטן, 'פירוש ר' אהרן בר' חיים הכהן לפיוטי חג השבועות', חצי גבורים פליטת סופרים, ח (תשעה), עמ' קלח-קמג. לביבליוגרפיה נוספת, ראה: הולנדר, מפתח לפירושי הפיוטים, עמ' 958 ואילך.

2 הפרק מוקדש לקטעי הלכה ואגדה הנוגעים לחג הסוכות, אך בכל זאת לא אמנע מלהביא כאן דבר חידוש שהפרשן חוזר עליו חמש פעמים: תחת כסא הכבוד מצוי 'פלג' ובו ממתיקים את מי הים הניתנים בעננים. הנה דברי פרשנונו בעניין (במקומות הנצרכים תיקון והשלמה נהגתי כמקובל, בסוגריים עגולים ומרובעים; דיבורי המתחיל של הפיוטים הובאו, כרגיל, בגופן עבה):

בחלקו השני של הפרק, לההדיר במלואו את פירושו למערבית 'אימתך סודרת קלוסך', העוסקת כולה בהלכות החג³. וכולי תקווה שבמהרה יעמוד בעל נפש ויהדיר את הפירוש בשלמותו⁴.

(א) "בגבהי שמים אצור אקמי מים" (פיוט 'אקשטה כסל וקרב' לשמיני עצרת, מחזור סוכות, עמ' 409): **"בגבוהי שמים: למעלה בשמים. אצור הקב"ה אוצר מים,** והוא פלג שתחת כסא הכבוד, שממנו ממתקים העבים תמלוחית מי הים ששאבו" (דף 185ד).

(ב) "למעל לרקיע עש כברכת מים / לנטות עליה כפה מזעת מחמת מים" (פיוט הנ"ל, שם, עמ' 412): **"למעלה לרקיע עש כברכת מים:** הוא פלג שתחת כסא הכבוד, שהוא כעין בריכה של אבוייר בלעז, מקום הוא שנותנין בו דגים להיות מוכנים כל שעה. על אותה בריכה ואותו פלג (שנפה) [שנפה] יש (נפה) [כפה], ואותו כפה מזעת החיות שבכסא הכבוד" (דף 186ג).

(ג) "פחד שעירים משתערים בהרעים מים / פותחים נגס כגד שתית מים / פוחרים להמתיק בשחק תמלוחית מים / פונים שוב ללכת אל מקום המים" (פיוט הנ"ל, שם, עמ' 413). **"פחד שעירים:** לפחד הארץ, **שעירים** של מטר **משתערים** ומוציאין רעמים **בהרעים מים.** פו[ח]תחים פיהם וצוררים אותם [=איתם] מים, כמו נאד, להכניס בו **שתיית מים,** כלומר: אותם עננים הם כנאדות. ופו[ח]תחים **בשחק:** מפני שמי הים מלוחים הם, והם ממתקים אותו **תמלוחית** ממי פלג שתחת כסא הכבוד שמתערב בה" (דף 186ג).

(ד) "גשמים שבעה משבעה עמודי שמים" (פיוט 'תכנס לארץ וחוצות לחצות מים' לשמיני עצרת, מחזור סוכות, עמ' 417, בהשוואה לנוסח המפרש). **"גשמים שבעה** מזה, והשביעי אותם גשמים וברכם **משבעה עמודי שמים,** שהרי שבעה שמים יש, זו על זו, ויש בין זו לזו מהלך חמש מאות שנה, ואותם העננים (ואותם העננים) הנושאים את הגשמים אין יכולין [לעלות] לכסא הכבוד להמתיק תמלוחית מי הים מן הפלג שתחת כסא הכבוד, אלא הו' רקיעים זו על זו יש אדן אחד על כל אחד, הרי ז' אדנים תחת השמים, ודרך (אחד) אותם שבעה אדנים יורד אותו פלג ומשביע וממתיק המים. וזהו: **משבעה עמודי שמים**" (דף 188א).

(ה) "אוצרו המלא / מזעת כפת דק מתמלא // מים המצית מי מלא / לגיא מעקרי שור תמלא" (פיוט 'פתח ארץ לישע לשבור מטה רשע' לשמיני עצרת, מחזור סוכות, עמ' 419). **"אוצרו המלא:** אוצר של הקב"ה של מים, כמה שנ'אמר: 'פתח יי לך את אוצרו', ומהו אוצרו, 'לתת מטר השמים'. **המלא:** הנקרא 'מלא', שנ'אמר: 'פלג אלהים מלא מים' חיים, ואותו פלג **מזיעת כפת דוק מתמלא,** שהרי אותו פלג הוא תחת כסא הכבוד. ועל אותו פלג כיפה, ואותו כיפה מזעת מים בתוך הפלג, ואותו פלג מתברך ומושך העננים הנושאים מים, ומתוך אותם מים מתמתקים מי הים ומתברכת הקרקע ומוציאה פירותיה. **מים המציית מי מלא:** מצוי אותם מים שמתמצא והולכין מפלג מלא מים שפי'רשתי, **לגיא מעקרי שור תמלא:** לארצו של שמעון, שנ'אמר: 'וברצונם עקרו שור', תמלא אותם מים של פלג" (דף 188ג).

התפיסה שמקורם של מי הגשמים הוא במימי האוקיינוס, המלוחים, ה"מתמתקים הן בעבים", כבר מופיע בדברי חז"ל (ראה: בר"ר, יג; בבלי, תענית ט ע"ב), אך הם לא הזכירו שהם מתמתקים ב'פלג' המצוי תחת כסא הכבוד, ומימיו יורדים דרך ה'אדנים' את כל שבעת הרקיעים עד העננים. והשווה: בר"ר, ד ה (בתחילתו). ושם את עניין ה'פלג' למד פרשנו מהברייתא שהובאה בבבלי, תענית ח רע"ב: "כתיב 'פקדת הארץ ותשוקקה, רבת תעשרנה, פלג אלהים מלא מים' (תהלים סה י), מאי 'פלג אלהים מלא מים'? תנא: **כמין קובה יש בריקע** שממנה גשמים יוצאין". והוא סבר שאותה קובה מצויה תחת כסא הכבוד, אך איני יודע מקורו ומדוע הוצרך להסביר כן (מבר"ר, ד ה, משמע, ש'פלג' זה מצוי בריקע, ותו לא). והדבר מצריך עיון נוסף.

3 למערבית זו ידועים רק שני פירושים. זה שלפנינו, והמופיע במחזור כמנהג צרפת, כ"י לונדון, הספרייה

ראשית כל, אתן תיאור קצר של כתב־היד, ונסיון זיהוי זמנו ומקומו של מחבר החטיבה הפרשנית של פיוטי חג הסוכות:

ב. הפירוש לפיוטי סוכות ומחברו

כתב־היד הועתק, בכתובה אשכנזית, בשנת ה'סא (1301), והוא מחזיק פירוש לפיוטי המועדים ושבתות מצוינות⁵. חלקו הראשון של כתב־היד (דפים 7ב-36א), המחזיק את פירושי הפיוטים לארבע פרשיות, כבר נתברר שהוא פרי עטו של ר' שמעיה, תלמידו וסופרו של רש"י, והוא חובר בשנת ד'תס" (1100)⁶. אך בנוגע לשאר כתב־היד אין הדברים ברורים, שכן פעמים רבות במאספי פרשנות הפיוט משמשים בכפיפה אחת כמה מחברים⁷, ואין להקיש מחלק אחד למשנהו, לפיכך זיהוי מחבר הפירושים שבתחילת כתב־היד שלנו אין בו כדי להעיד על הפירושים שבהמשכו⁸.

- הבריטית Or. 2735 (מתכ"י: F6386), דפים 399-100א. ראה: הולנדר, מפתח לפירושי הפיוטים, עמ' 220, מס' 3349-3348. אולם באמת, בפירוש האחרון לא נתפרשו אלא טורים בודדים ומפוררים מהפיוט, ונמצא שזה שלפנינו הוא הפירוש הרציף היחיד שיש לנו על מערבית חשובה זו.
 - 4 מכל כתב־היד פורסמו בעבר רק כמה פיסקות קטנות (עי' להלן, הערה 8), ולאחרונה פורסם מתוכו הפירוש לפיוטי ארבע הפרשיות, בהשוואה לשני כתבי־יד אחרים, שאחד מהם משוכח ממנו (ראה: פיוטים לארבע פרשיות [1] קרובץ לפורים עם פירוש רש"י ובית מדרשו, מהדורת הרב א' אייזנבאך [ואחרים], ניו־יורק תשעד). שאר כתב־היד מצפה לגואלו.
 - 5 תיאור מפורט לכתב־היד ולפיוטים שנתפרשו בו, ראה: שוורץ, קטלוג אוסטריה, מס' 201, עמ' 146-151. כתב־היד היה ברשות הקהילה היהודית בווינה, והוא נעלם במלחמת העולם השנייה, כמו רוב כתב־היד של הקהילה, ונמצא רק לאחר עשרות רבות של שנים. לכן לא נעשה בו שימוש במחקר עד לשנים האחרונות.
 - 6 ראה: עמנואל, חשבון הלוח וחשבון הקץ, עמ' 143-144. כת"י שד"ל המדובר שם הוא כתב־היד הנידון כאן. לתולדות ר' שמעיה, תלמידו של רש"י, ולפעילותו הפורייה בתחום פרשנות הפיוט, ראה: גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, עמ' 347-426, 529-531.
 - 7 כך הם, למשל, כת"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה Opp. 171 (בקטלוג נויבאוואר 1207; מתכ"י: F16667), וכת"י פרמה, ספריית הפלטינה Parm. 3205 (בקטלוג דה־רוסי 655; מתכ"י: F13920), שחלקם הוא מכתבתו של ר' שמעיה וחלקם ודאי אינם שלו. ראה: גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, עמ' 381-388; עמנואל, חשבון הלוח וחשבון הקץ, עמ' 152 הערה 41.
 - 8 ש"ד לוצאטו, שכתב־היד התגלגל לרשותו, סבר בתחילה שכל כתב־היד יצא מידי מחבר אחד, וקבע ש"המפרש הזה קדם לרבנו תם או לא חש לדבריו", על סמך קטע אחד בפירוש לפיוט אזהרות 'אמת יהגה חכי' לחג השבועות (ראה: אגרות שד"ל, ח, עמ' 1095, מכתב מיום ה' כסלו תרי"א). אך בהמשך הוא היה יותר זהיר, וכתב ש"קצתו [של הפירוש], נראה לי, שהוא מלאכת אחד מתלמידי רש"י" (אגרות שד"ל, שם, עמ' 1107, מכתב למ' שטינשניידר, מיום יז תמוז תרי"א).
- קטעים קצרים מכתב־היד הובאו עליידי ש"ד לוצאטו, יוט"ל צונץ וא' עפשטיין (לוצאטו ועפשטיין היו בעבר בעלי של כתב־היד, וצונץ התכתב רבות עם לוצאטו והוא כנראה מסר לו את החומרים שפרסם), אך בלא לדון בזהות מחבר הפירוש. ראה: אגרות שד"ל, ח, עמ' 1094-1096; ש"ד לוצאטו, כרם חמד, ח (תרי"ד), עמ' 37-38 [פניני שד"ל, פרעמישל תרמח, עמ' 434-435]; הנ"ל, מבוא למחזור בני רומא, בתוך: מחזור כל השנה כפי מנהג ק"ק איטאליאני יצ"ו, א, ליוורנו תרטו, עמ' ט; הנ"ל, קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים, ב, ברלין תרטו, עמ' 107-108; L. Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, Berlin 1865, p. 127 n. 6; 108-107

אמנם נראה, שהפירושים על פיוטי סוכות, שמיני עצרת והושענות (דפים 1176-1194א), נכתבו על ידי חכם צרפתי שפעל בדורם של תלמידי רש"י ונמנה עם חוגם הרחב. כן עולה מהלעזים שבחטיבה זו, שכולם צרפתיים⁹, ומדבריו בפירושו לפיוט 'אווי סוכת דוד הנופלת', לטורים המתארים את

4. n. 252; p. 151 n. 2; א' עפשטיין, 'קדמות התנחומא', בית תלמוד, ה (תרמו), עמ' 20; הנ"ל, מקדמוניות היהודים, וינה תרמו, מדרש תדשא עמ' XIII [=כתבי ר' אברהם אפשטיין, ב, עמ' קמא-קמב]; הנ"ל, ר' משה הדרשן מנרבונה, וינה תרנא, עמ' 37-39 סעיפים 2-3 [=כתבי ר' אברהם אפשטיין, א, עמ' רלד-רלה]; הנ"ל, 'מדרש לכו נרננה ומדרש הרנינו', החוקר, א (תרנא), עמ' 65-66 סעיפים א-ה [=כתבי ר' אברהם אפשטיין, ב, עמ' רע-רעא]; הנ"ל, 'לקורות הקבלה האשכנזית', החוקר, ב (תרנד), עמ' 3 סעיפים 1-1 [=שם, עמ' רכט]. לוצאטו מתאר את הפירוש: "פירוש מחזור אשכנזי כ"י על קלף... זמן כתיבתו שנת חמשת אלפים וששים ואחת" (מבוא למחזור בני רומא, עמ' ט); "פירוש המחזור על קלף משנת חמשת אלפים וששים ואחת" (קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים, עמ' 107). כיצא בכך מכנהו עפשטיין: "בפירוש המחזור כ"י שהיה מקודם תחת ידי ה"ר שד"ל וכעת אצלי" (ר' משה הדרשן מנרבונה, עמ' 37 סעיף 2; מאמרו 'מדרש לכו נרננה', עמ' 65 סעיף א, ושם הוסיף שכתב-היד היה גם ברשות שו"ח הלברשטם), אך קודם לכן הוא נגזר אחרי זיהויו הכוללני של לוצאטו: "בפירוש המחזור לאחד מתלמידי רש"י, כ"י נכתב שנת ה'סא, שהיה תחת הרשד"ל" (מאמרו 'קדמות התנחומא', עמ' 20). לכל מקורות אלו הפגני פרופ' שמחה עמנואל, ותודתי נתונה לו.

9 ש"ד לוצאטו כותב בנוגע לכתב-היד שלפנינו (בלא להבדיל בין חטיבותיו): "כל בלעז הנמצא בספר זה כולם בלשון צרפת, ואין אחד בלשון אשכנז" (אגרות שד"ל, ח, עמ' 1107), אך הוא לא טרח לרשום את הלעזים. ואני בדרך הילוכי רשמתי את אלו המופיעים בפירוש פיוטי סוכות, שמיני עצרת והושענות, ופרופ' סיריל אסלנוב זיהה את כולם כלעזים צרפתיים, בהטיה ללהג מחזו שמפנייה, מקום מגורי רש"י. תודתי נתונה לו על פיענוחם ותעתיקם. אלו הם הלעזים ותעתיקם:

(א) "שהוא כעין בריכה של **אבוייר** בל'עז, מקום הוא שנותנין בו דגים להיות מוכנים כל שעה" (דף

186) a vivier, בריכת דגים.

(ב) "ומתוכם נופל אותו נהם שקוריין **טוניירא** בל'עז" (דף 186); "ברעמים וקולות, שהוא **הטוניירא**

בל'עז" (דף 190) = Tonoire, רעם.

(ג) "מים העליונים קורא 'צנורות', שנ'אמר: 'לקול צנורין', **קאלטש**, כן מצ' [=מצאתי]. וכמדומ' לי שזה **קנאלש** בל'עז" (דף 187) = Chenals, תעלות. ובנוגע ללעז הראשון ('קאלטש'), שפרשנו מצא באיזה חיבור (פירוש פיוטים?) שעמד לפניו, איני יודע אם כוונתו לומר, שמילה זו היא בצרפתית עתיקה (כשאר הלעזים בפירושו) שנשתבשה באותו חיבור, ולפיכך הוא מציץ לתקנה ל'קנאלש', או שפרשנו ידע ש'קאלטש' אינה בצרפתית אלא בשפה אחרת, שלא הכירה, והוא מתרגמה לצרפתית. ואפשר שאי-איתורה של מילת 'קאלטש' באחת מהשפות האירופיות, למרות ששאלתי מומחים לדבר, מצדדת באפשרות הראשונה.

(ד) "כמין כברה, שקוריין **קריבלא** בל'עז" (דף 189) = Crible, מסנן.

(ה) "חומת כמש: חום השמש, ועל ידי כן כמיש'ם, **פלישטריאה** בל'עז" (דף 189). כלומר: '**פלישטריאה**' = Flestreir, לכמוש, לנבול. השווה פירוש רש"י, ויקרא יט יט: "שאנו מפרשין לשון כמש, פלישטריא..." וראה: מ' קטן, אוצר לעזי רש"י, א, לויקרא שם, ירושלים תשס, עמ' 12, מס' 3194.

(ו) "אל גהוץ, **קלייר** בל'עז, כמו: כלי מגוהץ" (דף 191) = Clair, בהיר. כי אחד מסוגי הכיבוס (או שמה ניתן לכנותו ליטוש) נעשה באבן נקבובית קשה והוא נתכנה 'גיהוץ', משום כך נתפס הגיהוץ כפעולה המבהירה את הבגד. על סוג כיבוס-גיהוץ זה, ראה כתובות י רע"ב: "גיהוץ שלנו ככיבוס

מידותיו של בית המקדש העתידי:

במדותיה נוסבת ומכפלת / שלשים וששה כמו שהיתה מתכפלת
גן שהיתה בארך חמש מאות / רחבה על חמש מאות
דוד ינטה קו שלשית אלפי אמות / קצובה על שלשית אלפי אמות¹⁰.

וכן נתפרשו טורים אלו בפירושו (דיבורי המתחיל של הפיוט נדפסו בגופן עבה):

כמדותיה נוסבת: לשון מסובבת היא, בארך ורחב. **כשהיתה מתכפלת** יותר על של פעם, על אחת **שלשים וששה**, כלומר: על כל אמה ארך ורוחב שהיה לך מקום, לעתיד יהיו לה שלשים וששה. הרי לך שגורן ארוונה, **שהיתה באורך חמש מאות ורוחב חמש מאות**, תהיה לעתיד, שאורך שלה יהיה אלף ושמונה מאות, ורוחב אלף ושמונה מאות. ומאחר שתתכפל על שלשים וששה, הרי לך אורך ל"ו פעמים ה' מאות, הרי י"ח מאות, ורחב כך. על כן טעות כתוב לפני וברוב מחזורים, שצריך לכתוב: **דוד ינטה קו אלף ושמונה מאות / קצובה על אלף ושמונה מאות. קצובה - אלף**. וכך אמר לי מורי. ורבינו שמעיה כתב בפירושו: לא פורש. מפני ענותו, שהיה קשה לו להגיה הספר. ופירשתי, כי מאותו דבר שאמר הקליר שתהא מתכפלת על אחת שלשים וששה. אמר, אין לי ראייה מזה (דף 182א-ב)¹¹.

הפרשן האנונימי תמה על נוסח הפיוט שלפניו, שמצאו גם "ברוב מחזורים", וטוען שלפי חשבוננו של הפייטן יש לתקן בו: "דוד ינטה קו אלף ושמונה מאות / קצובה על אלף ושמונה מאות". להגהה זו הסכים רבו של פרשננו, שאף זהותו אינה ידועה לנו, אך לא הפרשן ר' שמעיה, שהעדיף לציין בביאורו על אתר "לא פורש" מאשר לתקן את הטקסט. אכן פרשננו מספר, שהוא ניסה לשכנע את ר' שמעיה בצדקת הגהתו, תוך שהוא מסתייע בדברי הקלירי בפיוטנו "שתהא מתכפלת על אחת שלשים וששה" (הכוונה לדברי הפייטן: "שלשים וששה כמו שהיתה מתכפלת")¹², אך ר' שמעיה השיבו: "אין לי ראייה מזה"¹³.

שלהם". ובפירושו רש"י: "גיהוץ: לשיקיר [=צרפתי: Lischier], באבן הזוכית... ובכיבוס שלנו אין הבגד מלובן עד שיהיה מגוהץ". וראה עוד: מ' קטן, החיים בימי רש"י: החיים בצרפת במאה ה"א על-פי כתבי רש"י ותלמידיו, ירושלים תשנז, עמ' 67.

10 משלש 'אווי סוכת דוד הנפלת', מהקדושתא הקלירית 'ארחץ בנקיון כפות'; מחזור סוכות, עמ' 115.

11 קטע קטן מפסיקה זו הביא א' עפשטיין במאמרו על 'מדרש תדשא'; עי' להלן, הערה 14.

12 כל זאת הוא לפי השלמתי לקיצור: 'ופיר' = ופירשתי, לפיה הפרשן מדבר על עצמו. אך אפשר שיש להשלימו באופן אחר, המסתבר פחות לדעתי: 'ופירשו', והכוונה לחכמים או פרשנים אחרים שניסו לשכנע את ר' שמעיה בצדקת הגהתו של פרשננו.

13 גישתו של ר' שמעיה פרשן הפיוטים (הוא תלמידו וסופרו של רש"י, כפי שיתבאר מיד), לציין 'לא פורש' במקומות שנתקשה בהם, ידועה ממקומות אחרים ורבים; ראה: גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, עמ' 354-355 והערה 32. אמנם מאידך, במקומות אחרים לא נרתע ר' שמעיה מלהגיה את דברי הפייטן, בשונה מהמקרה שלפנינו; ראה: גרוסמן, שם, עמ' 393.